

Landschapsvorm

Van Limburgs zuiden af van Noord-Brabant uit het land van Gennep naderend, wordt ons oog reeds van verre geboeid door de prachtige heuvelrug die uit het vrij vlakke voorliggende land oprijst. Hij wordt door het volk de 'Waldsberg' genoemd. Het is het oude Silva Ketela of Kettelwald, waarover gesproken wordt in het twaalfde eeuwse leven van de H.Norbertus (1). Zijn stamhuis wordt beschreven als de burcht nabij Gennep, die gelegen is bij het Kettelwald. De burcht lag op de plaats waar Maas en Niers tesamen stromen.

Beide stromen, samen met de Waldsberg, hebben aan deze landstreek een poëtische schoonheid gegeven, die zijn weerga in Nederland nauwelijks vindt.

De berg is een langgerekte, maar rytmisch golvende heuvelrug, die begint aan de Waal bij Nijmegen en eindigt bij de Hülserberg in de nabijheid van Krefeld. Hij werd gevormd in de Riss-ijstijd, twee- tot driehonderduizend jaar geleden. In de ijstijden strekte zich over het noorden van Europa een ijskap uit, zoals thans over Groenland. Deze ijskap liep naar het noorden langzaam op in de richting van Scandinavië. Daar lag de ijsscheiding, van waaruit de ijsmassa's afschoven naar de verschillende richtingen. Het ijs voerde grote massa's stenen en grondpuin mee en vormde in Nederland verschillende opgestuwde wallen in de oostelijke provincies.

De Waldsberg, op dezelfde wijze gevormd als de Hettenheuvel in Montferland en de Elterberg, is de mooiste en grootste van deze stuwwallen.

Vóór de ijstijden stroomde het water van de Rijn ongebreideld door vele beddingen in noordwestelijke richting.

Toen echter gedurende de ijstijden de Waldsberg gevormd was, werd de Rijn door deze dam tegengehouden en moest zijn weg kiezen ten zuiden van de stuwwal in de richting van de Maas.

De steile helling van de toenmalige rechter Rijnsoever tekent zich nog af van Kalbeck over Loerangel naar de Gocher- en Asperberg en verder langs Kessel, het Ottersumse Ven tot de Plasmolen en Mook.

Toen voor ruim twintigduizend jaren het landijs zich in de noordelijke richting had teruggetrokken, heeft de Rijn zich met grote kracht een doorgang gebaad door de stuwwal. Het is de Gelderse Poort van de Rijn met als wachter aan de ene kant de Zwanenburg van Kleef en aan de andere kant de Elterberg.

De Waldsberg bestaat grotendeels uit fijn gemalen zand en grind, terwijl enkele dikke zwerfstenen de Scandinavische afkomst verraden. Merendeels is de berg bedekt met opgestoven löss, waardoor b.v. het Zevendaal in Middelaar een grote vruchtbaarheid heeft gekregen.

De zuid-westrand langs het turfven te Ottersum is echter meest bedekt met duinen, die door opgestoven Maaszand gevormd zijn.

De kostelijke gronden van het Gennepse en Ottersumse veld, de ontgonnen Ottersumse veengronden en verder de vette Maasweiden, vooral bij Middelaar en het land van Cuijk danken mede hun vruchtbaarheid aan deze oude Rijnbedding.

De stuifduinen, die grote delen van de gemeenten Bergen en Gennep en verder een groot deel van Milsbeek en Middelaar zo onvruchtbaar maken, zijn afkomstig van zand dat uit het Peelgebied is aangestoven, in de Maas terecht is gekomen en dan van hieruit bij grote droogte is opgestoven tot de zo bekende onvruchtbare heuvels.

Toen eenmaal na de ijstijd het Rijnwater (---) zijn vaste weg gevonden had door de 'Gelderse Poort' kwam alleen nog maar bij hoge waterstanden Rijnwater door het Ottersumse land.

De sporen van de loop van grote oude waterstromen zien wij nog op drie plaatsen. De eerste meander is de tegenwoordige Niers, die zich in oude tijden nog eerst te Mook definitief met de Maas verenigde. Hij vormde van Gennep tot Mook een lang smal vruchtbaar schiereiland, waarop later het dorp Middelaar werd gevestigd.

De tweede tak kan men thans nog volgen vanaf de Hekkens, achterom de Schravelt, ten zuiden van de kerk van Ven-Zelderheide, tussen Aaldonk en Lange Horst en tussen de Kroef en de Panoven, waar de diepte het Goor heet. Verder gaat deze meander langs de Onderkant, waar men spreekt van de Siep. Het stuifzand van Milsbeek maakt de verdere loop onduidelijk.

De vraag duikt op of de plaatsnaam Milsbeek in verband met de tweede waterstroom gebracht moet worden. In een oorkonde van 25 april 1458 (2) van ridder Goderd van Wijland, drost te Gennep, wordt duidelijk gesproken 'opter Myddelsbeke'.

Op de Middelaarse hei, waar grind afgegraven is, vond men de geul gedeeltelijk terug in de grote- en de kleine Siep en ten noorden van de Witteweg in de laaggelegen Elzen.

De derde riviertak liep vanaf het Groene Wald, langs het Rijkswoud via Diepen, Geuldert en Riethorst in de richting Mook.

Deze takken stonden op meerdere plaatsen in verbinding. De Maas met haar uitstuwende zanden en leemafzettingen heeft er voor gezorgd dat die verbindingen dicht raakten en dat in het noord-oosten van Ottersum moerassen en veengroei ontstonden.

Mensenhanden hebben sinds vele eeuwen de weinige natuurlijke uitwegen voor het water, dat in grote hoeveelheden uit de Waldsberg kwam, uitgediept en verbeterd. Vooral te noemen zijn de Hondsiepse beek langs de Panoven met de Milsbeek (die thans Kroonbeek heet) en de Tillebeek die stroomt door de Rode Voort.

Het water van het Ottersumse veen was zo hoog opgestuwd dat men er tot in deze eeuw niet kon komen in de nattere tijden van het jaar. Het was een paradijs voor vissen, palingen en watervogels. Slechts in de winter bij stenge vorst kon men hier en daar op het ijs riet snijden voor dakbedekking. In droge zomers werd turf gewonnen.

De beroemde Romeinse veldheer Drusus (38 – 9 voor Chr.) liet bij Neusserfurth de oude Rijnloop naar Gennep door een zware dam afsluiten. Sindsdien kwamen er geen Rijnoverstromingen meer voor in onze streek.

Het is lang niet onwaarschijnlijk dat onze Dam, nabij de grens Kessel – Ottersum, dateert uit de Romeinse tijd. Want in een oorkonde uit de achtste eeuw, afkomstig van de St. Willibrordsabdij te Echternach, wordt reeds samen met het bekende Viller te Hommersum, de Dam genoemd. Deze dam sluit overstromingen uit de Niers in de richting van de meander door Aaldonk en Ven volkomen uit.

De plaatsnaam Ottersum

In het Germaans-Romaans menggebied alhier, ontstonden vele plaatsnamen door de combinatie van persoonsnamen, als bepalend element, met ___ heim (3).

De natuurnamen overheersen duidelijk onze streken. Deze kunnen de volgende elementen bevatten:

___ berg, ___ dal, ___ lo, ___ donk, ___ laar, ___ hout, ___ bos, ___ meer, ___ broek, ___ weerd, ___ beek, ___ ham, ___ hees, ___ voort, ___ veld, ___ land.

Van deze soort plaatsnamen is het ontstaan soms heel moeilijk te bepalen. Ze zouden thans nog kunnen ontstaan, zij kunnen ook vóór-Frankisch zijn.

Zeer waarschijnlijk heeft de rivier de Niers in de Romeinse tijd 'Nersa' geheten (4). Deze naam is bewaard gebleven op een inscriptie op een altaar, gewijd aan de wedergodinnen van het water der Niers, daterend uit de 1 – 4 eeuw na Chr. (5).

Ottersum is ongetwijfeld een plaatsnaam die dateert van de Frankische tijd. Vanaf ca. 350 na Chr. zien wij de Franken, vrije Germaanse stammen, zich vanuit het oosten in ons gebied begeven. Een typisch kenmerk voor hun vestigingsplaats is het woord 'heym' of 'heem' dat erf, huis, woonplaats of dorp betekent (6). Heden ten dage vindt men dit heem vaak eindigend op __ hem, __ um, __ om. Ze zijn talrijk in onze omgeving: Heukelom, Lottum, Sevenum, Vortum Veltum (onder Venray), Oostrum, Wanssum, Megelsum, Hommersum, Hassum, Ottersum e.a.

Wij laten nu enkele oudere schrijfwijzen van Ottersum volgen:

Oetmersheym (7), Oetersom (8), Oetershem (9). Het is onzeker of de in een oorkonde van 10 december 1295 genoemde Gerardus de Otelsheim op ons Ottersum (10) betrekking heeft.

In de 16^e eeuw werd gewoon 'Otersom' geschreven getuige een inkomstenboek uit 1573 van de kerk (11). De persoonsnaam O(e)tmer of Odemar + genitief uitgang + heim geeft dan Oetmersheim, de woonplaats van O(e)tmer.

In de tijd dat Willem van Gennep aartsbisschop van Keulen was (1349-1362) werd Henrick Schardenberg met verschillende goederen langs de Niers beleend, enwel die stukken die gelegen waren tussen de burcht, het Gennepershuis aan de Niersmonding, de stad Gennep en het kerspel of parochiegebied 'Oitershem' (12).

Rond 1400 was er in Ottersum ook een kasteel of burcht ontstaan, waarop ridder Sander van Kodinchaven woonde. Het had zijn verblijf op kasteel Nergena, een kleine verhoging aan de Niers (Nersa) waaraan het zeer nabij gelegen was, vandaar Ners-gen-na(he). Het slot hoorde tot het parochiegebied van Ottersum en in 1400 omschreven als 'onze huys, slot ende borch Nergennae mit sinen voerborght, graven ende syngelgrave' (13). De vesting is geheel verdwenen, een muur doet nog dienst als tuinafscheiding en in de kelders van het woonhuis Nergenastrasse 83 te Kessel/Goch zijn de zware muren nog goed te zien, inclusief de schietgaten (14). In het begin van de 19^e eeuw is dit parochiegebied van Ottersum naar Duitsland overgegaan.

In 1413 (15) wordt uitdrukkelijk gesproken van het 'dorp der parochiën van Otershem' en van het 'dorp Intvenne'. Sedert 17 februari 1439 (16) werd 'dat guet tot Oetmersheim, liggende in der herlichkeit van Genp', als Kleefs leengoed aangemerkt, dat toen in handen kwam van Derik Schenk van Nijdeggen.

Pastors van Ottersum

Tot voor kort waren ons vanaf 1434 de pastors van Ottersum bekend, geput uit het 'Rechnung- und Annotationsbuch H.W.Broeckwijlder' van de parochie Ottersum. Recentelijk vonden wij een oudere optekening van 7 januari 1372. De toenmalige pastoor van de kerk in Oetershem de heer Johannes Benne kocht toen een rente uit een huis van Theodericus Rykenbergh te Kleef (17). De hertog van Kleef bezat er in de 15^e eeuw het patronaats-recht of recht tot pastorsbenoeming. Ditr moge o.m. blijken uit een kopie in de Kleefse registers van 1462 (18).

Een aan de Ottersumse kerk toebehorende hoeve lands van omtrent 15 hollandse morgen, geheten 'die Papenhaeve' gelegen 'inghen Aeldonck' werd door Wilhelmus van Delft in erfpacht gegeven aan Peter Johan Goddenzoen. Wie was nu Wilhelmus van Delft? Hij werd omschreven als de 'pastoor der kircken tot Oeterssom' die deze uitgifte deed met instemming van hertog Jan van Kleef als 'gyffter ind patroon derselver kircken' en in tegenwoordigheid en met medewerking van Johan van Scheelbergh, richter en rentmeester van Gennep. Het perceel grensde met beide einden 'an die gemeynte' met een zijde op de Heerstraat en met de andere zijde aan Koen Lanwerts boerderij. De jaarlijkse erfpacht bedroeg 10 malder en 2 schepel rogge, Gennepse inhoudsmaat. Het origineel document droeg het zegel van de pastoor en de hertog.

Tot slot nog een 15^e eeuws vermelding over het 'Krumlaut in Oetersumsche velt' uit 1467 (19) en over 'Luydken van Oetersoem (20) uit 1470, die voor de schepenen van de stad Gennep verscheen in verband met een korenrente van een malder rogge.

Het kerkdorp Ottersum en de tiendeopbrengst

Tot het kerspel of kerkdorp Ottersum behoorden de buurtschappen Ottersum, Milsbeek, het Ven en Dam.

Uit een belasting- of tijnsregister van 1381 blijkt dat de abdij Grevendaal van de Cisterziense-rinnen, gelegen aan de Niers te Asperden, aan goederen gekomen is van de rijksheerlijkheid Gennep. Hoe dat precies in zijn werk ging weten we niet. Wel is ons bekend dat Johan, heer van Gennep, op 5 januari 1329 (21) een hoeve land of boerderij in erfpacht gaf 'also als di an der Milsbecschen velde ghelegen is'. Ruim een jaar later gaf Henrick, heer van Gennep, zeventien morgen veengrond aan Johan Veren ter compensatie van geleden schaden. Uit dit veen werd turf gewonnen, aldus zegt een oorkonde van 28 september 1330 (22). Ook werd voor iedere 'last torfs' (= vracht/lading) de tiendbelasting geheven. Uit een omschrijving in het eerder genoemde tijnsregister van 1381 zou men misschien mogen concluderen dat dit turfveen of dicht bij het Gennepershuis (23) gelegen heeft danwel bij het kerkhof van het Ven (24).

Sinds de vroege Middeleeuwen was het de gewoonte dat de inwoners van een bepaald parochie- of kerkgebied, kerspel, jaarlijks het elfde deel van de opbrengsten van hun landerijen of bezittingen afstonden aan de kerk, de zogenaamde tienden.

Reeds vóór 765 legde Peijn III aan iedereen de verplichting op om een deel van de bodemopbrengst aan de kerk af te dragen. Nauwkeuriger werd deze jaarlijkse gave omschreven en wettelijk geregeld onder Karel de Grote en Lodewijk de Vrome. De tienden omvatten alles wat door regen en dauw bevochtigd werd of door de zon of de wind werd gedroogd. In deze omschrijving komt tot uiting de diep-christelijke geloofsvertuiging van de Middeleeuwse mens en het dankbaarheidsbesef tegenover de Gever van alle goed, waardoor men het zich tot een plicht rekende om van de rijke vruchten een deel te offeren.

De tienden werden onderscheiden in grote en kleine of smalle tienden. Alles wat halm en stengel had behoorde tot de grote tienden, b.v. rogge, tarwe, haver, boekweit, gerst. De kleine tienden omvatten hooi, vlas, hop, terwijl daaronder ook meestal begrepen werd de zg. krijtende of schreeuwende tienden, zoals lammeren, ganzen, kippen en bijen. De opbrengsten der tienden werden aangewend tot onderhoud van het kerkgebouw, tot het levensonderhoud van de daaraan verbonden geestelijkheid en tot bedeling van de armen van het kerspel.

Met innen en beheer der tienden was belast de stichter van de Ottersumse kerk dat in de 15e eeuw werd beheerd door de hertog van Kleef. De hertog bezat het patronaat, tevens de aanstelling dus van de geestelijkheid over de Ottersumse kerk. Dit alles in overeenstemming met de mentaliteit van de mens in de Middeleeuwen, toen geestelijk- en wereldlijk bestuur als één ondeelbaar geheel gezien werden.

Opmerking:

Een deel van de in dit artikel verwerkte gegevens berust op mondelinge informatie, die ik in dankbare herinnering bewaar aan wijlen mijn vriend, pastoor Th.W.J.Driessen (+ januari 1976) uit Well.

Noten:

1. Th.W.J.Driessen *Gennep geboorteplaats van St.Norbertus*, de Maasgouw 1965
2. HStA (Hauptstaatsarchiv) Düsseldorf, bestand Abtei Kamp, Urk.831
3. Lezing Dr.P.L.Tummers in mei 1969 te Gennep

- P.J.A.M.Keijsers *De oudste geschiedenis van onze streken in het licht van de plaatsnamen, Maas- en Niersbode* 28 mei 1069
4. J.Th.Peters *Vonsten en vindplaatsen uit de Romeinse tijd in de gemeenten Mook-Middelaar, Gennep en Bergen*, z.P. doctoraalscriptie, mei 1973, blz. 52
  5. M.P.J.van den Brand *Tentoonstelling 2000 jaar Niers*, Gennep 1980, blz.7
Drs.Th.Manders
  6. M.P.J.van den Brand *Bijdrage tot de vroegste geschiedenis van Wanssum en zijn gemiste Stadsrechten*, uitgave Gemeente Meerlo-Wanssum, Venray 1973
  7. HSta Düsseldorf, bestand Cleve Lehnregister, 2/2 II, nr.632, Anno 1439
  8. Kirchenarchiv St.Aldegundis te Emmerich. Perkament geschrift van 11 november 1438 van *up St.Martinsdach komende in den wynter* waarin Dyemer Gadezoen genoemd wordt als kerkmeester van de kerk van 'Oetersom'
  9. Stadtarchiv Kleve, *Kopiar Stift Kleve* van 7 januari 1372
  10. HSta Düsseldorf, bestand Abtei Camp, Urk. 254
  11. R.K. parochiearchief Ottersum, *Kerke incompsten tot Otersom 1573*
Het register heeft een bruine lederen omslag met houten deksels en koperen sluiting, de inhoud bevat perkament bladen.
  12. Wilhelm Janssen, *Die Register der Erzbischöfe von Köln*, VI Band, Köln-Bonn 1979
Regest 1528
Vergelijk ook etc.
  - 13 • Stadtarchiv Geldern, Oork.33 van anno 1418 zegt: 'castro dicte Nergennae, prochie de Oetersheim, Colon dioc.'

• P.N. van Doornick: *Acten betreffende Gelre en Zutphen, 1400-1404*, Haarlem 1901, blz.39
  14. Aldus was de situatie in november 1980. De eigenaar van de hoeve is Ludwig Ehren, Neuenhof / Nergenastrasse te Kessel/Goch en verpacht aan Jacob van den Boom.
  15. Dr.Rob Scholten, *Das Zisterzienserinnenkloster Gräfenenthal*, Kleve 1899, blz.215
  16. E.Dösseler, *Die Lehnregister des Herzogstums Kleve*, band 8, Siegburg 1974, nr.632
  17. Stadtarchiv Kleve, Stift Kleve, Kopiar akte 7 januari 1372
  18. HSta Düsseldorf, Handschrift A III – 22, Klev.Registerbücher, fol 242-243
  19. HSta Düsseldorf, Abtei Kamp, akten nr.1a, *Registrum literarum de bouis et reditibus monasterie Campensis*, fol. XCIX
  20. Parochie Kamp-Lintfort, *Copiarium Campense*, fol. 98b
  21. Dr.Rob Scholten, *Das Zisterzienserinnenkloster Gräfenenthal*, Kleve 1899, oork.156
  22. Dr.Rob Scholten, *Das Zisterzienserinnenkloster Gräfenenthal*, Kleve 1899, oork.160
  23. Dr.Rob Scholten, *Das Zisterzienserinnenkloster Gräfenenthal*, Kleve 1899, blz.271
apend castrum ten Haghe (= Gennepershuis)
  24. Dr.Rob Scholten, *Das Zisterzienserinnenkloster Gräfenenthal*, Kleve 1899, blz.271
bi den Venschen kirchoven